

IMPORTURI DE *TERRA SIGILLATA* DE LA WESTERNDORF LA TIBISCUM / JUPA. CLĂDIREA I (ATELIERUL DE STICLĂ)

Marinela Trăilă Țundrea

Centrul de olărie de la Westerndorf, de pe râul Inn, se află la granița dintre Raetia și Noricum. Atelierele de la Westerndorf au fost înființate în ultima treime a secolului II p. Chr., când meșterii *Comitalis* și *Helenivs* și-au deschis aici atelierele lor. În scurt timp, centrul de la Westerndorf ajunge să domine exportul în zona provinciilor dunărene¹. Înființarea atelierelor de la Westerndorf a fost pusă în legătură cu distrugerile suferite de centrul de la Rheinzabern în urma războaielor marcomanice, pentru a satisface nevoile comerciale din Noricum, Pannonia și Dacia. Prin urmare, înființarea centrului de producție de la Westerndorf, în apropierea celui de la Rheinzabern, demonstrează stabilitatea economică în zonă și în relațiile cu provinciile dunărene².

Ceramica de tip *terra sigillata* de la Westerndorf a fost descoperită frecvent în Noricum și Pannonia. Mai la est, în zona Balcanilor, la fel ca și la vest de Rin, produsele acestor ateliere sunt rare³. Limita răspândirii lor în Barbaricum ar fi vestul Slovaciei și centrul Poloniei. De acolo, vor ajunge câteva bucăți în Danemarca și Suedia. În Germania de mijloc, produsele de la Westerndorf au fost descoperite în zona Elbei⁴.

Datarea generală a producției este 180-260 p. Chr., dar este posibil ca activitatea acestui centru să se fi încheiat mai devreme, în 233 p. Chr., datorită distrugerii atelierelor de către alamani⁵. În jurul anului 233 p. Chr. erau încă utilizate vasele produse la Westerndorf, chiar dacă, din 233 până la jumătatea secolului III p. Chr., *Helenivs* și *Dicanvs* încep să producă sigillate la Pfaffenhofen⁶. Există o diferență de timp între încetarea producției, acceptată de majoritatea cercetătorilor ca fiind în anul 233 p. Chr., și datarea vaselor exportate în diferite provincii, tocmai datorită faptului că vasele au mai fost utilizate după încetarea activității. Astfel, în Moesia, vasele de la Westerndorf apar în prima jumătate a secolului III p. Chr., deci încă aproximativ 20 de ani după stoparea producției⁷. Aceeași datare, în prima jumătate a secolului III p. Chr., a vaselor de la Westerndorf se întâlnește și în Dacia⁸.

Fragmentele de vase de tip *terra sigillata* de la Tibiscum-clădirea I (atelierul de sticlă)⁹

¹ Laser 1998, p.13.

² Dimitrova-Milceva 2000, p.17.

³ Laser 1998, p.13.

⁴ Laser 1998, p.13.

⁵ Bjelajac 1990, p.195.

⁶ Kellner 1976, p.78.

⁷ Bjelajac, 1990, p.196.

⁸ Isac, Rusu, Băluță 1979, p.232-233; Isac 1981, p.112 și urm.

⁹ Mulțumesc d-nei prof. univ. dr. Doina Benea, pentru bunăvoința de a-mi oferi spre studiu fragmentele de tip *terra sigillata* din atelierul de sticlă.

provin din atelierele meșterilor *Comitialis* și *Helenivs*. S-a păstrat și o șampilă de olar, SEVERINF – *Severinvs*, din cercul lui *Helenivs*. *Severinvs*, posibil *Severianvs*, mai este atestat la Rheinzabern, unde a produs și vase lise de forma Drag. 32¹⁰, și la Heiligenberg, din timpul lui Hadrian până la sfârșitul epocii Antoninilor; în timpul lui Marcus Aurelius activa deja la Westerndorf¹¹.

Fragmentele au fost descoperite în SI (1978-1980), adâncime 0,50-1,00 m, unde apare un nivel de locuire castaniu deschis, cu urme de lemn ars. Acest nivel este datat în prima jumătate a secolului III p. Chr. De asemenea, au mai fost descoperite fragmente de *terra sigillata* în clădirea I camera 4, 0,90-1,20 m¹². Aici au fost descoperite ștampele tegulare de tip MID-datate mijlocul secolului III p. Chr., monede de la Septimius Severus-Caracalla-datate 209 p. Chr. și Filip Arabul-datate 244-249 p. Chr.¹³.

De la *Comitialis* au ajuns în atelierul de sticlă 4 fragmente de *terra sigillata*. *Comitialis* este considerat primul meșter de la Westerndorf. El lucrat alături de un grup de olari: *Erotvs*, *Decminvs*, *Venerivs*, *Luppo* și *Iassvs*¹⁴. Vasele lui *Comitialis* sunt ușor de recunoscut, după ovele specifice - Kellner E1 și E2. În cazul lui *Erotvs*, vasele lui nu au linia de sub ove (E1). Linia de sub ove apare însă la *Decminvs*, *Venerivs* și *Luppo* (E2). În unele cazuri, chiar forma vasului ajută la identificarea olarilor. *Erotvs* și *Decminvs* au produs atât forma Drag. 37, cât și Drag. 30. *Venerivs* și *Iassvs* au produs doar Drag. 37, iar *Luppo* doar Drag. 30¹⁵. Elementele de decor sunt, aproape fără excepție, preluate de la Rheinzabern, unde meșterul a lucrat înainte de a veni la Westerndorf. Excepție fac doar câteva tipuri decorative preluate de la Lezoux și câteva împrumuturi locale de la *Helenivs*¹⁶. *Comitialis*, *Luppo* și *Decminvs* au produs și vase lise¹⁷. *Comitialis* și grupul său au produs sigilate în perioada Commodus-Septimius Severus¹⁸.

Helenivs a produs 6 vase descoperite în clădirea I. Meșterul *Helenivs* a avut o activitate bogată, lucrând, la început, în atelierele din pădurea de la Argonne: la Les Allieux și la Lavoye, următorul loc fiind la Rheinzabern. De aici, pleacă la Westerndorf, unde lucrează, pentru un timp, alături de *Comitialis*. *Helenivs* își fondează apoi propriul său atelier și devine cel mai productiv olar de la Westerndorf¹⁹. *Helenivs* folosește 8 tipuri de ove. În afară de cele 99 de tipuri decorative proprii, *Helenivs* preia și tipuri de la *Comitialis*. Lucrează alături de 15 asociați²⁰, unul dintre ei fiind și *Saciro* care semnează un vas descoperit la Dierna²¹. Dacă acceptăm faptul că începutul producției lui *Comitialis* ar putea fi totuși în 180 p. Chr., atunci *Helenivs*,

¹⁰ Biegert, Lauber 1995, p.617, nr.502.

¹¹ Kiss, 1946-1948, p.232.

¹² Benea, 2004, p.156, p.161.

¹³ Benea 2004, p.156 și urm.

¹⁴ Streitberg 1971, p.326 și urm.

¹⁵ Kellner 1981, p.123-124; Streitberg 1971, p.329.

¹⁶ Kiss 1946-1948, p.217.

¹⁷ Biegert, Lauber 1995, p.656.

¹⁸ Gabler 2001, p.108; Gabler 2002, p.240-241; Vamos 2002, p.59.

¹⁹ Kiss 1946-1948, p.219.

²⁰ Kiss 1946-1948, p.218.

²¹ Isac 1976, p.172.

**Importuri de terra sigillata de la Westerndorf la Tibiscum / Jupa
Clădirea I (atelierul de sticlă)**

care a lucrat ca bowl-finisher în atelierul lui *Comitalis*, și-a început activitatea pe cont propriu între 200-220 p. Chr., cel mai probabil în jurul lui 210 p. Chr. și a încetat să mai lucreze în 233 p. Chr.²².

Concluzii

Fragmentele ceramice de tip *terra sigillata* din clădirea I-atelierul de sticlă provin, în totalitate, din centrul de la Westerndorf. Vasele descoperite au fost produse în atelierul meșterilor *Comitalis* și *Helenivs*. Acest fapt susține afirmația că, la Tibiscum, s-au realizat numeroase importuri din acest centru. Importul de vase de la Westerndorf s-a realizat de la începutul secolului III-epoca Severilor până la mijlocul secolului III p. Chr.

Catalog

1. Drag.37, ove (Kellner 1981, E1)-COMITIALIS-EROTVS, motiv cruciform (Kiss 1946-1948, VI/71, Isac 1981, pl III/10)-COMITIALIS, HELENIVS, motiv decorativ (Kiss 1946-1948, IV/45, VI/61)-COMITIALIS, HELENIVS, atelier sticlă, SI/1979, MB 8420

Westerndorf, stilul lui COMITIALIS-EROTVS, prima jumătate a sec. III p. Chr.

2. Drag.37, Faun (Kellner 1976, Abb.18,2, Kellner 1981, p.130,8, Kiss 1946-1948, IV/8, motivul este preluat după M 94 de la Rheinzabern-COMITIALIS IV)-COMITIALIS-EROTVS, DECMINVS, atelier sticlă, SI/1979, MB 8427

Westerndorf, stilul lui COMITIALIS-EROTVS, DECMINVS, prima jumătate a sec. III p. Chr.

3. Drag.37, *Abundantia* cu cornul (Kellner 1981, p.128,3, motivul este preluat după M 35 de la Rheinzabern)-COMITIALIS-EROTVS, DECMINVS, LVPPPO, Marte (Kellner 1981, p.128,5)-COMITIALIS-EROTVS, DECMINVS, LVPPPO, atelier sticlă, SI/1979 MB 8427

Westerndorf, stilul lui COMITIALIS-EROTVS, DECMINVS, LVPPPO, prima jumătate a sec. III p. Chr.

4. Fragment cu ove (Kellner 1981, E1) - COMITIALIS-EROTVS, atelier sticlă, SI/1979, MB 8422

Westerndorf, stilul lui COMITIALIS-EROTVS, prima jumătate a sec. III p. Chr.

5. Drag.37, ștampila SEVERINF-SEVERINVS, din cercul lui HELENIVS, ove (Kiss 1946-1948, V/6)-HELENIVS, atelier sticlă, SI/1979 MB 8416

Westerndorf, SEVERINVS- HELENIVS, prima jumătate a sec. III p. Chr.

6. Drag.37, ove (Kiss 1946-1948, V/4)-HELENIVS, decor cu medalioane (Kiss 1946-1948, VI/80)-HELENIVS, atelier sticlă, SI/1979, MB 8416

Westerndorf, stilul lui HELENIVS, prima jumătate a sec. III p. Chr.

7. Drag.30, amoraș spre stânga (Bjelajac 1990, T44/462, motiv originar de la Lavoye)-HELENIVS, cerc dințat (Bjelajac 1990, T46/491)- HELENIVS, spirală (Bjelajac 1990, T46/490), rozetă (Isac 1981, pl. IV/18)-HELENIVS, atelier sticlă, clădirea I, camera 4, 0,90-1,20 m, MB 24973

²² Lebegyev, Marton 2003, p.175.

Westerndorf, stilul lui HELENIVS, prima jumătate a sec. III p. Chr.

8. Drag.37, ove (Kiss 1946-1948, V/6)-HELENIVS, suflător în fluier (Kiss 1946-1948, VI/27)-HELENIVS, astragal (Kiss 1946-1948, VI/74)-HELENIVS, atelier sticlă, S I/1979, carou 4-5, 0-0,25 m, MB 8416

Westerndorf, stilul lui HELENIVS, prima jumătate a sec. III p. Chr.

9. Drag.37, ove (Kiss 1946-1948, V/6)-HELENIVS, decor cu medalioane cu astragal (Kiss 1946-1948, VI/80)-HELENIVS, atelier sticlă, S I/1979, MB 8417

Westerndorf, stilul lui HELENIVS, prima jumătate a sec. III p. Chr.

10. Fragment cu medalioane și astragale (Kiss 1946-1948, VI/80)-HELENIVS, atelier sticlă, S I/1979, MB 8422

Westerndorf, stilul lui HELENIVS, prima jumătate a sec. III p. Chr.

Imports of Terra Sigillata from Westerndorf at Tibiscum - Jupa.

The building I (the Glass Workshop)

(Summary)

The sigillata vessels discovered at Tibiscum, building I- the glass workshop, comes, all of them, from the production center of Westerndorf. There are 10 vessels, manufactured by *Comitalis* and *Helenivs*. The great number of sigillata fragments means that the imports were regularly and can be connected with the glass workshop prosperity. Tibiscum is the center that has the greatest number of Westerndorf sigillata vessels, comparing to the roman province Dacia. The beginning of import period was in the reign of Septimius Severus and ended in the middle of the III century. The first half of the III century represents the greatest economic development period to the roman municipium- Tibiscum.

Bibliografie

Benea 2004	Benea, Doina, <i>Atelierele romane de măregele de la Tibiscum</i> , Editura Excelsior Art, Timișoara.
Bjelejac 1990	Bjelajac, Ljiljana, <i>Terra Sigillata u Gornjoj Meziji</i> , Stampa GRO Cultura, Beograd.
Biegert, Lauber 1995	Biegert, Susane, Lauber, Johannes, <i>Töpferstempel auf glatter Sigillata vom vorderen westrätischen Limes</i> , în <i>Fundbericht aus Baden-Württemberg</i> , Band 20, 547-666.
Dimitrova-Milceva 2000	Dimitrova Milceva, Alexandra, <i>Terra sigillata und dünnwandige Keramik aus Moesia Inferior (Nordbulgarien)</i> , Sofia.
Gabler 2001	Gabler, Denes, <i>A Balacai terra sigillatak 3</i> , în <i>Balacai Kozlenezek</i> , 6, 97-140.
Gabler 2002	Gabler, Denes, <i>Terra sigillatak az Aquincumi canabaeol</i> , în <i>Budapest Regisegei</i> , 35, 1, 227-265.
Isac 1976	Isac, D., <i>Helenivs și Saciro de la Westerndorf. Considerații asupra unui vas terra sigillata de la Orșova</i> , în <i>ActaMN</i> , 13, 169-175.

**Importuri de terra sigillata de la Westerndorf la Tibiscum / Jupa
Clădirea I (atelierul de sticlă)**

Isac, Rusu, Băluță 1979	Isac, D., Rusu, M., Băluță, C.L., <i>Descoperiri de terra sigillata la Apulum</i> , în <i>Apulum</i> , XVII, 225-261.
Isac 1981	Isac, D., <i>Terra sigillata de la Tibiscum</i> , în <i>Apulum</i> 19, 109-123.
Kellner 1976	Kellner, Hans-Jorg, <i>Die Sigillata 1969</i> , în <i>BVbl</i> 41, 48-80.
Kellner 1981	Kellner, Hans-Jorg, <i>Die Bildstempel von Westerndorf, Comitalis und lassvs</i> , în <i>BVbl</i> , 46, 121-189.
Kiss 1946-1948	Katalin, Kiss, <i>A Westerndorfi Terra-Sigillata Gyar</i> , în <i>ArchÉrt</i> , VII-VIII-IX, 216-274.
Laser 1998	Laser, Rudolf, <i>Terra Sigillata Funde aus den östlichen Bundeslanden</i> , în <i>MRK</i> , 13.
Lebegyeer J.,
Márton A. 2003	<i>Újabb terra sigillata leletek az Aquincum Katonavárosi canabal területéről</i> , în <i>ArchÉrt</i> , 128, 1-2, 125-176.
Streitberg 1971	Streitberg, Gerald, <i>Der Kreis des COMITALIS</i> , în <i>BVbl</i> , 36, 2, 325-331.
Vamos 2002	Péter, Vámos, <i>Fazekasmhely az Aquincumi Canabae deli reszen</i> , în <i>ArchÉrt</i> , 127, 1-2, 5-87.